

Fra Krig og Fred

Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift
Nummer 2019

Artikel:

Magt, mekanismer og materialitet.
Den danske hærs uniformer under enevælden

Forfatter:©

Karsten Skjold Petersen
Krigsmuseet (Nationalmuseet)

Søgeord:

Danmark, hæren, enevælden, uniformer.
funktionalitet

Resumé:

Ny forskning har givet os et tilstrækkeligt grundlag til at følge, hvordan hærens uniformer udviklede sig under den danske Enevælde, dvs. fra 1660 til 1849. Hermed er skabt et grundlag for at analysere denne udvikling i sociologisk og kulturhistorisk sammenhæng. Artiklen indledes med at fokusere på uniformens funktion, herunder ikke mindst evnen til at skelne mellem ven og fjende på kamppladsen. Derudover beskrives den stigende standardisering, som i første omfang regulerer mandskabets uniformering, men som senere omfatter officerer og til sidst også generalerne. Derefter følges gruppens og individets påvirkning af uniformeringen ud fra forskellige motiver. Så følges den udenlandske og civile modes påvirkning af den danske hærs uniformer. Til slut beskrives udviklingen i anvendelse af nationale symboler på uniformerne.

Magt, mekanismer og materialitet

Den danske hærs uniformer under enevælden

Handler uniformer kun om funktionalitet? At soldaterne ikke skal rykke frem som en frysende pjaltehær, og at man skal kunne kende ven fra fjende? Naturligvis spiller funktionalitet en væsentlig rolle, men som fænomen spiller uniformerne også en rolle som udtryk for repræsentation. Ikke bare for staten, men lige så vel for hæren, for afdelingen og for bæreren som individ, hvilket er nogle af de væsentlige aspekter, som denne artikel vil fremdrage. Man kan også vælge at se udviklingen i hærens uniformering som et spejl af nogle mere generelle tendenser i samfundsudviklingen, hvor magtstaten gradvist fik stadigt større indflydelse på individet gennem detailregulering. Som vi skal se, var denne udvikling meget tydelig på uniformsområdet. Når det gjaldt uniformer, befandt den danske hær sig ikke i et vakuum, men var udsat for ydre påvirkninger, dels fra andre staters militær, dels fra den civile mode, hvilket der redegøres for i det næstsidste afsnit.

Den danske stat var i perioden en konglomeratstat bestående af forskellige nationaliteter, som var samlet under en fælles fyrste og hans våbenfarver – det oldenborgske hus' røde og gule. Men hvornår begyndte rent danske symboler at dukke op i hæren? Dette spørgsmål behandles i artiklens sidste afsnit.

Landetaten, eller hæren, var som statslig institution underlagt et betydeligt bureaukrati, ikke mindst for at foregribe misbrug af offentlige midler. Når det gælder hærens beklædning, giver det nogle muligheder for at dokumentere udviklingen, som næppe findes for andre erhvervsgrupper i samfundet. For at kunne gennemskue nogle mønstre eller udviklingstræk over tid kræver det, ikke overraskende, at der først etableres en detaljeret viden om uniformernes fysiske udvikling. For at kunne udtale sig om, hvorvidt en given uniformsgenstand var usædvanlig eller almindelig, og i tillæg placere den kronologisk er det således nødvendigt at tilvejebringe et sammenhængende skelet. Det paradoksale er imidlertid, at netop denne del af arbejdet aldrig helt har mødt den store anerkendelse, men undertiden nedsættende omtales som knappologi.¹ Materialitet har overvejende kun mødt forståelse på museerne, som i det daglige til stadighed konfronteres med de fysiske samlinger af bevarede kulturobjekter. Hvem har anvendt disse objekter

---

1 Winkel, Carmen, „Distinktion und Repräsentation: Deutung und bedeutung von militärischen Uniformen im 18. Jahrhundert“, Wiggerich, Sandro & Steven Kesy (red.), *Staat Macht Uniform. Uniformen als Zeichen staatlicher Macht im Wandel?* (Studien zur Geschichte des Alltags 29, Stuttgart 2011), pp. 127-128.

hvornår, til hvad og hvorfor? Dette gælder også hærens uniformer, hvor der nu foreligger detaljeret viden om udseende, udbredelse og kronologi, som gør det muligt at stille anderledes spørgsmål og forstå uniformernes rolle på andre måder end den rent funktionelle.² Internationalt har uniformernes socio-kulturelle og kommunikative rolle efterhånden længe været genstand for forskningsinteresse blandt etnologer, antropologer og historikere, hvilket blandt andet hænger sammen med det simple forhold, at der allerede tidligt forelå detaljerede gennemgange af uniformernes nationale udvikling.³

Udvikling i hovedtræk

Indledningsvis er det relevant at give en kort gennemgang af uniformens udvikling. Uniformshistorien er meget lang og fuld af undtagelser og særlige forhold. Men her gives den korte version af udviklingen ved linjeinfanteriet, som var hærens absolut største våbenart.⁴ At omtale de mange særlige forhold ved resten af hæren vil føre for vidt.

At tale om ét bestemt år, hvor man begyndte at uniformere, er nærmest omsonst.⁵ Graden af uniformering var således en fremadskridende proces, og flere gange gik det endda tilbage med uniformiteten. Et oplagt spørgsmål i den forbindelse er, hvor store dele af soldatens mundering der skal være fastsat fra statens side, førend man kan kalde den en uniform? Man kan tilsvarende spørge om, hvor stor en del af hæren eller en våbenart der skal have ens uniform, før det er tilfældet. Skal uniformen i givet fald blot være i samme snit, eller skal far-

---

2 Petersen, Karsten Skjold, *Kongens Klæder. Uniformer og udrustning i den danske hær indtil 1816 og den norske hær indtil 1814* (Kbh. 2014). Siden udgivelsen af denne fremstilling har jeg forsket videre i emnet og er indtil videre nået frem til 1850. Nærværende fremstilling bygger på den empiri, som er tilvejebragt under dette arbejde. Når det gælder uniformer som andet og mere end praktiske foranstaltninger, er den dansksprogede forskning meget begrænset. Professor Gunner Lind har dog i *Uniform and distinction. Symbolic aspects of officer dress in the eighteenth century Danish state. Textile History*, vol. 41, no. 1, supplement, 2010, pp. 49-65, diskuteret officerernes uniformering i spændingsfeltet mellem stands- og statslig repræsentation. En sociologisk og etnologisk baseret vinkel på ikke-militære uniformer er præsenteret i Leilund, Helle, *Uniformer på arbejde. Nutidige praksisser omkring ensartet arbejdstøj* (Upubliceret ph.d.-afhandling, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet 2015).

3 Se f.eks. Joseph, Nathan & Nicholas Alex, "The uniform. A sociological perspective", *American Journal of Sociology* 77, 1972, pp. 719-730; Joseph, Nathan, *Uniforms and nonuniforms: communication through clothing* (Greenwood 1986); Huntebrinker, Jan Willem & Ulrike Ludwig, "Militär und materielle Kultur in der Frühen Neuzeit. Einführung", *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* 13. Themenheft. Heft 1. 2009, pp. 7-15; Wiggerich, Sandro & Steven Kensity (red.), „Staat Macht Uniform. Uniformen als Zeichen staatlicher Macht im Wandel?“ (Studien zur Geschichte des Alltags 29. Stuttgart 2011).

4 Selv inden for infanteriet var der særlige forhold. Landmilitsen 1701-1764, Grenaderkorpset 1701-1763, jægerkorpset og Livgarden til Fods adskilte sig således på flere områder. Inden for de enkelte infanteriregimenter af linjen var der i perioder desuden menige soldater med betegnelser som grenaderer og regimentsjægere, der adskilte sig.

5 Denne gennemgang er baseret på Petersen (2014), ikke mindst pp. 9-11.

Menige soldater af Landmilitens infanteri. Landmilitens blev oprettet 1701 for at styrke rigets forsvar, og få år efter udførtes et stukrelief i mandshøjde i Riddersalen på Rosenborg Slot for at mindes begivenheden. Stukreliefferne er de ældste detaljerede gengivelser af den danske hærs uniformer.

verne også være ens? Endelig kan man spørge, om officerernes uniform skal ligne mandskabets?

Christian 4. etablerede en række nationale kompagnier af fodfolk i 1614. Disse blev i 1615 samlet i et par regimenter og munderet med en vis ensartethed. Komplette uniformer, hvor kongen/staten fastsatte alle uniformens enkeltdele, blev imidlertid først normen i sidste fjerdedel af 1600-tallet. Og selv herefter skete det hyppigt, at reglerne blev afvejet, og at regimentscheferne, enten som følge af markedssituationen eller private ønsker, lod deres folk munderes anderledes, end det tidligere var fastsat. Som oftest forelå der dog en kongelig sanktion af sådanne afvigelser.

De nationale regimenter havde dog karakter af en milits og var ikke til stadig tjeneste. Det var først, da Frederik 3. i 1660 tiltog sig enevældig magt, at Danmark fik en stående, hvervet hær. Regimenterne var hvervet til de såkaldte Karl Gustavkrige, der indledtes 1657, men som noget nyt blev regimenterne imidlertid ikke opløst, da krigen sluttede.

Under Skånske Krig (1675-79) fastsatte staten mere dækkende retningslinjer for hærens uniformering.⁶ Ikke alene bestemtes farver for de enkelte regimen-

6 Hasselager, Olaf, "Beklædningsadministrationen under første halvdel af Skånske Krig", *Vaabenhistoriske Aarbøger* XXIII, 1977, pp. 71-94.

ter, men staten påtog sig desuden at tilvejebringe kjoler til de nye afdelinger. De enkelte regimentschefer skulle som hidtil stå for anskaffelsen af hat, knæbukser, sko og strømper. Statens ambition om at levere kjoler blev dog opgivet allerede i januar 1677, og regimentscheferne måtte som førhen påtage sig denne opgave.⁷ Men nu ud fra centralt fastlagte farveskemaer. Den almindelige uniformskjole benævntes herefter gerne *livkjole* eller undertiden *justeaucorps* (= tæt til kroppen) med et fransk låneord.

Ud over uniformskjolen fik de almindelige soldater fra 1688 også en såkaldt kasak, dvs. en overkjole/kappe til vinterbrug.⁸ Systemet med livkjole og kasak blev opgivet i 1707, og i stedet skulle soldaterne have en mere vid uniformskjole med flere læg ved skøderne, der med endnu et fransk låneord benævntes *surtout*. Herunder kunne de bære en tætsiddende, langærmet vest, der benævntes *camisol* (fordanskning af "camisole"). Ligesom livkjolen havde surtouten meget store ærmeopslag de næste par årtier.

Kortformen *kjol* begyndte at dukke op ved udgangen af 1600-tallet og optrådte sporadisk i godt en snes år for derefter at glide ud. Hærens skriftsprog blev samtidig helt overvejende tysk, og kjolen benævntes derfor normalt *Rock* indtil 1773, hvorefter den benævntes *kjole*. I perioden 1790-1816 havde mandskabet en særlig kjole uden ombukkede skøder, som benævntes *trøje*. Men herefter genindførtes kjolen, og ordet *kjole* var atter i brug indtil afskaffelsen i 1848.

Fra midten af 1600-tallet var det Solkongen Ludvig 14.s franske hær, som var det store forbillede. Påvirkningen herfra kan blandt andet ses på de mange militærfaglige ord, som kom ind i det danske sprog. Selve ordet uniform kom da også fra fransk i denne periode. Det fik dog ikke stor udbredelse, eftersom man i stedet anvendte ordet *mondur/mundering*, der var afledt af det franske *monture*, der betød udrustning. På tilsvarende vis var tidens ord for for, og dermed kendingsfarve, det franske *doublure*. Selve ordet uniform anvendtes indtil omkring 1810 kun i forbindelse med generalers påklædning, og selvom det herefter blev mere brugt, var det fortsat ordet *mundering*, som normalt anvendtes om mandskabets påklædning.⁹

I oktober 1711 besluttede Frederik 4., at hele den danske hær skulle iklædes kraprøde uniformskjoler og kun adskilles ved farven på krave, ærmeopslag,

7 Kgl. ordre nr. 5-9 af 24.1.1677. Alle kongelige ordrer og resolutioner befinder sig i Rigsarkivet, Landetatens arkiv. Hasselager 1977, p. 83.

8 Kgl. resolution nr. 38 af 17.4.1688. Munderingsreglement for infanteriet. Alle resolutioner henligger i Rigsarkivet, Landetatens arkiv.

9 Udviklingen kan følges ret nøje i Hedegaard, Johan Christian, *Total-Register til Hr. General-auditeur P. Rosenstand Goiske's Samling af Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende 1670-1800* (Kbh. 1805); Hedegaard, Johan Christian, *Totalregister til Samlingen af Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve... 1801-1820. Anden Deel, N til Ø* (Kbh. 1823); Kierulf, Herman *Total Register til Samlingen af Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve... 1821-1840. Andet Bind, L-Ø*, (Kbh. 1843).

Alle ændringer af uniformeringen skulle i princippet approberes, dvs. godkendes, af kongen. Datidens svar på Krigsministeriet, eller enkeltpersoner som generaler og regimentschefer, kunne komme med en såkaldt forestilling, hvor de foreslog en given ændring. Andre gange beordrede kongen selv ændringer, uden at der forelå en forestilling. Fra 1702 ses tegninger at være vedlagt nogle af disse forestillinger, men det mest almindelige var at fremvise en fysisk model/prøve, som kongen kunne forholde sig til. Her ses en sådan approbationstegning fra 1735 af ny kjole og hat for Dronningens Livregiment. Tidligere tiders store ærmeopslag, som nåede op til albuen, blev afløst af mindre opslag med en klap på siden. Denne type opslag benævnes internationalt som brandenburgske opslag, og inspirationen kom da også fra netop Brandenburg-Preussen. Ud over de nye opslag blev kjolen forandret ved at miste kraven.

knapper og underklæder.¹⁰ Indtil da havde regimenterne haft forskellige kjolefarver, hvor nogle var røde, mens andre var lysegrå, grønne, blå eller sågar gule.

Det var vanskeligt at mundere hele regimentet på én gang, og munderingskift kunne derfor være forskudt inden for det enkelte regiment, f.eks. således at den ene bataljon munderedes det ene år og den anden det næste. Soldater fra det samme regiment kunne derfor godt opleves med forskellige uniformer. Selvom der efter Store Nordiske Krig blev bragt orden på leverancerne af klæde, kunne der stadig være uensartethed ved regimentet og mellem regimenterne. Først i 1745 fastslog en kongelig resolution, at det enkelte regiment skulle skifte uniform én bestemt dag, så alle var ens. Det blev også pointeret, at alle infanteriregimenter skulle være ens munderet med hensyn til snit, hvilket viser, at der åbenbart havde indsneget sig forskelligheder.¹¹

Knæbukserne var almindeligvis af læder i 1600-tallet, og hertil blev der båret lange strikkede strømper, som holdtes oppe af et strømpebånd lige under knæet. Det øverste af strømpen kunne være bukket ned, hvorved båndet blev usynligt. Læder var nok slidstærkt, men også dyrt, og det blev derfor helt erstattet af klæde

¹⁰ Kgl. resolution nr. 338 af 24.10.1711.

¹¹ Kgl. resolution nr. 166 af 5.7.1745, pkt. 1 og 2.

Officer af Kongens Livregiment 1757 med de karakteristiske officersattributter esponon, ringkrave, skærf og felttegn viklet om kårdens fæste. Skærfet og felttegnet var i det oldenborgske hus' røde og gule våbenfarver. Skærfet var kortvarigt afskaffet 1788-95 og for infanteriets officerer igen 1812-42. Ringkraven blev helt afskaffet i 1788. Rabatter på brystet af kjolen godkendtes 1756, men ved regimentet her er endnu ikke indført. De broderede knaphulssløjfer, som internationalt er kendt under betegnelsen brandenburgske sløjfer, blev flyttet med over på rabatterne. (Gouache af J.J. Bruun. Rosenborg Slot)

i 1701.¹² Fra 1732 begyndte afdelingerne at anlægge støvletter af lærred, sorte til daglig og hvide til fint brug, hvorved strømperne blev usynlige. Støvletterne var en nyskabelse, som kom fra det nye militære forbillede, Preussen.

For officererne indførtes i 1731 felttegn, dvs. sabelkvast, i de oldenborgske farver rød og gul.¹³ Dette blev fulgt op af et skærf i samme farver i 1745.¹⁴ Skærfet skulle indledningsvis bæres over skulderen, men fra 1766 om livet.

Trods reglementer og bestemmelser var der efterhånden opstået betydelige forskelle mellem de enkelte regimenter. Skiftende konger havde således, som særlige gunstbevisninger, tilladt de enkelte regimentschefer at indføre forskellige afvigelser. I 1758 blev den danske hærs regimenter derfor bedt om at indsende tegninger af deres uniformer, så kong Frederik 5. kunne danne sig et overblik. Tegningerne viste, at der var behov for en opstramning på området, så hæren kunne fremstå med et mere ensartet præg. Kongen udstedte derfor bestemmelser om hærens fremtidige uniformering: Ved de hvervede regimenter skulle kjolerne fremover udstyres med rabatter i kendingsfarven, ærmeopslagene skulle være runde, og

¹² Ordonnance af 14.6.1701. Enkelte regimenter var dog allerede tidligere begyndt at bruge klædesbukser, men nu blev det reglementeret for hele det hvervede infanteri.

¹³ Forordning af 31.10.1731.

¹⁴ Kgl. resolution nr. 166 af 5.7.1745, pkt. 8.

endelig skulle kjoleforet være i kendingsfarven.¹⁵ Med rabatterne indførtes også knaphulssløjfer, der for officererne var broderede og for mandskabet af uldne tresser. Indførelsen af rabatter og knaphulssløjfer var en direkte efterligning af den preussiske hær. Kongen tillod dog fortsat en vis frihed, med hensyn til hvor mange og hvilken slags sløjfer regimenterne ville pryde deres uniformer med.

Den orden, man forsøgte at bibringe uniformeringen, fik imidlertid en kort levetid. I 1761 var den franske general greve Claude Louis de Saint Germain blevet ansat i den danske hær. Han blev hurtigt øverstkommanderende og forsøgte at reformere hæren på en række områder, herunder uniformeringen. I 1764 bestemtes således, at hærens hovedfarve skulle være blå som den preussiske.¹⁶ Saint Germain blev væltet af sine modstandere i januar 1766, og der udgik kontrordre om, at hovedfarven atter skulle være rød.¹⁷ Hermed var forvirringen dog ikke slut. Saint Germain genvandt således sin position i marts 1767, og allerede i juni udsendtes ordrer om, at hovedfarven nu skulle være hvid som den franske hærs.¹⁸ Den nye unge kong Christian 7. protesterede ikke. Denne bestemmelse stod ved magt til 1769, hvor man atter besluttede sig for at vende tilbage til den røde kjolefarve.¹⁹ Det store spørgsmål har siden været, om nogle af disse flygtige uniformsbestemmelser rent faktisk blev ført ud i livet. Det kan nu dokumenteres, at den blå uniform blev indført ved flere regimenter. Den hvide indførtes ved rytteriet, men om det også skete ved infanteriet, står endnu uafklaret. Med den røde uniform, som genindførtes 1769, blev knaphulssløjferne afskaffet ved alle andre afdelinger end Livgarden.

Med rabatternes indførelse blev kjolernes forstykke mere skråt afskåret, således at kjolerne kun kunne lukkes øverst på brystet med tre-fire hægter og maller, hvilket selvsagt var upraktisk i koldt vejr. I 1776 bestemtes imidlertid, at kjolens snit skulle ændres, så den kunne lukkes helt fortil og ikke kun over brystet.²⁰ I det hele taget skulle uniformen nu være mere bekvem, og de forhadte, stive, vokspolerede lærredsstøvletter blev derfor samtidig erstattet af bløde klædesstøvletter.²¹

Infanteriet blev fra 1785 udvidet med jægerkorps og siden lette infanteribataljoner, der adskilte sig ved at bære mørkegrønne kjoler og sort lædertøj. Efter udenlandsk forbillede var tanken, at de skulle udnytte terrænet og kæmpe ved såkaldt spredt fægtning i stedet for i traditionel linjeopstilling.

I 1785 indførtes en ny trekantet hat med stærkt opkræmmede front efter tidens mode. Kantningen og sløjfekokarden forsvandt med den nye hat, men til gengæld introduceredes en hvid fjer.²² For de menige var fjerens blot af uld. Den nye hat fik

---

15 Kgl. resolution nr. 380 af 13.9.1758.

16 Kgl. resolution nr. 574 af 18.10.1764.

17 Kgl. resolution nr. 347 af 28.6.1766.

18 Kgl. resolution nr. 219 af 4.6.1767.

19 Kgl. resolution nr. 253 af 7.6.1769.

20 Kgl. resolution nr. 22 af 18.1.1776.

21 Kgl. resolution nr. 289 af 10.7.1776.

22 Kgl. resolution nr. 31 af 28.1.1785.

Officer af Danske Livregiment og musketer af Norske Livregiment. Hærens menige skulle fra 1790 bære den såkaldte trøje, der efter russisk forbillede afløste kjolen. I samme forbindelse forsvandt den trekantede hat og blev afløst af en rund hat, hvilket afspejlede udviklingen i den civile mode. Efter Den franske revolution i 1789 var trekantede hatte ikke længere populære. Officererne beholdt den langskødede kjole, men hatten fik nu en opkræmmede tokantet facon. Begge de to livregimenter havde strågul kendingsfarve, eller paillegul, som det kaldtes i reglementerne. Til distinktion havde Norske Livregiment dog en smal hvid kant omkring krave, rabatter, skulderklapper og ærmeopslag. Fra 1792 begyndte infanteriet at bære lange hvide lærredsbukser om sommeren, mens de indtil videre beholdt knæbukserne af hvidt klæde med tilhørende støvletter til vinterbrug.

dog en kort levetid. I 1790 indførtes en rund hat til afløsning for de trekantede, som hæren havde båret i godt hundrede år. Officererne beholdt imidlertid trekantet hat til 1804, hvorefter de også skulle bære rund hat.²³

Med den runde hat indførtes også en helt ny type kjole, der kaldtes en trøje, og den langærmede camisol blev erstattet af en vest. Trøjen, der øjensynlig havde russisk forbillede, var skridtlang og uden skøder. Den havde rabatter på brystet samt trekantede opklapninger fortil forneden i stedet for traditionelle ombukkede skøder. Trøjen blev omkring år 1800 gjort kortere og fik opstående krave, hvorved den fulgte udviklingen i den civile mode.

Hærens hårprydelse forandrede sig også gennem perioden. I 1600-tallet bar soldaterne tilsyneladende blot deres skulderlange hår løst. I slutningen af århundredet blev det imidlertid normalt at samle det i en hårpung i nakken. Den stive hårpisk indførtes i 1730'erne efter forbillede fra den preussiske hær. I 1747 blev de opkrøllede sidelokker reglementeret, og denne frisure holdt sig indtil 1788, hvor sidelokkerne blev afskaffet.²⁴ Hårpisken blev i 1770'erne kortere og blev til sidst helt afskaffet i 1803.²⁵

²³ Kgl. resolution nr. 426 af 3.8.1804.

²⁴ Generalitets- og Kommissariatskollegiets skr. af 13.9.1788.

²⁵ Kgl. resolution nr. 337 af 15.7.1803.

For officerernes vedkommende blev skærf og ringkrave afskaffet i 1788.²⁶ Men skærfet genindførtes dog allerede 1795.²⁷

Knæbukser var i den civile mode på hastig retræte, og hæren fulgte trop ved at indføre lange, hvide lærredsbukser til sommer- og paradebrug i 1791.²⁸ Knæbukserne bibeholdtes til øvrig tjeneste indtil 1803, hvor der indførtes en ny buksetype af blå klæde, de såkaldte trausser, der forneden endte i støvletform med knapstykke.²⁹

Hidtil havde der ikke eksisteret gradstegn for hærens officerer, men efter fransk forbillede indførtes i 1802 et system af epauletter i guld og sølv.³⁰

Da der i 1808 indførtes chakoter til erstatning for de runde hatte, var det ligeledes efter fransk forbillede. Samtidig blev trøjen endnu kortere, og trausserne blev erstattet af lange, blå bukser med høj talje og lige ben.³¹ Til de nye lange bukser genindførtes støvletter i en kort, sort udgave.

Økonomien blev stadig dårligere under Englandskrigene, og det medførte store besparelser på uniformsområdet. Fra 1810 indførtes grå bukser for at spare udgifter til farvning, og overalt blev fjer, tresser og galoner sparet væk.

Officerernes epauletter blev i 1812 erstattet af langt billigere ærmegradstegn, og i den forbindelse fik hærens trøjer spidse ærmeopslag.³² Samtidig udgik deres rød-gule skærf.

Efter krigen bedredes finanserne, og flere af de bortsparede uniformsdele vendte tilbage i 1816. Chakoterne skulle nu være lavere med svungen puld, og fjer blev erstattet en ulden pompon. Trøjen udgik, og i stedet indførtes en kjole med opstående krave, rabatter og ombukkede skøder. Fra 1822 blev de grå bukser afløst af lyseblå, som var i brug resten af perioden.³³ Vesten blev erstattet af en kort lyseblå bajstrøje, der kunne bæres i den daglige garnisonstjeneste for at skåne den mere kostbare kjole.³⁴ 1822 var også året, hvor der indførtes epauletter af klæde for de menige, som var i brug til 1842.

Under Englandskrigene havde man indført kapper for de menige, da de var udsat for så megen felttjeneste. De udgik i 1816, og det var først i 1839, at man indførte en toradet overkjole til vinterbrug.³⁵ Tanken havde ellers været, at bajstrøjen skulle bæres under kjolen, men det viste sig at være utilstrækkeligt.

Ved den store reform af hæren i 1842 fik hver våbenart sin egen uniform. For infanteriet blev det en toradet, kraprød kjole med lyseblå krave og ærmeopslag

---

26 Kgl. resolution nr. 347 af 22.8.1788.

27 Kgl. resolution nr. 34 af 30.1.1795.

28 Kgl. resolution nr. 537 af 16.12.1791.

29 Kgl. resolution af 8.6.1803.

30 Godkendt ved kgl. resolution nr. 565 af 6.11.1801, men først indført i 1802.

31 Kgl. resolution nr. 26 af 22.1.1808.

32 Kgl. resolution af 1.8.1812.

33 Kgl. resolution nr. 237 af 19.5.1822.

34 Kgl. resolution nr. 329 af 9.8.1822.

35 Kgl. resolution nr. 533 af 9.6.1839.

Officer af Prins Christian Frederiks Regiment 1818. Efter Englandskrigene var der atter råd til at anskaffe fine uniformer, og for infanteriets officerer godkendtes denne. De enkelte regimenter havde som førhen forskellige kendings- og knapfarver. Som hovedbeklædning bibeholdtes chakoten, som var indført 1808, men nu i en lavere model med svungen puld. (Tegning af Voigt. John Hay Library, Brown University, USA)

og ombukkede skøder. Tidligere havde hvert regiment haft egne kendingsfarver, men nu blev de ens. Regimenterne blev omdannet til bataljoner, hvis nummer skulle sidde på skulderklapperne, hvilket var en generel uniformsmæssig udvikling i Europa.³⁶ Der godkendtes ligeledes en ny chakot, der skulle have bataljonsnummeret midt fortil på et lille rundt skilt.³⁷ Til feltbrug indførtes en blød, lyseblå felthue med sort læderskygge.³⁸ For officererne genindførtes det røde og gule skærf.

Op til reformen i 1842 blev det foreslået, at man skulle opgive den hævdvundne røde kjolefarve og skifte til mørkeblå.³⁹ Dette vandt dog ikke kongens gehør, og det var først, da Frederik 7. blev konge i 1848, at man tog det store spring. Lige op til Treårskrigen udbrød godkendtes en helt ny uniform for hæren. I stedet for kjoler skulle soldaterne nu have en skridtlang, toradet våbenfrakke. For de fleste våbenarter var den mørkeblå, og farven på den opstående krave angav våbenar-

36 Kgl. resolution af 20.5.1842 samt nr. 355 af 7.7.1843.

37 Kgl. resolution nr. 312 af 4.4.1842.

38 Kgl. resolution af 8.6.1842.

39 Kgl. resolution nr. 201 af 17.8.1841. Argumentet herimod var, at indførelse af blå uniformer ”vilde være upopulair og desuden pengespildende for Øieblikket, da Armeen er forsynet med ikke ubetydelige Forraad af kraprøde Munderinger og Klæde til samme...”.

Menig af 4. Infanteribataillon i uniform M/1842.

Før 1842-hærloven var infanteriet inddelt i regimenter med navne og særlige kendingsfarver på uniformen. Nu blev de inddelt i bataljoner og fik ens uniformer. Det eneste, der adskilte dem, var bataljonens nummer, som skulle sidde på skulderklapperne og det runde felt foran på chakoten. Chakoten havde herover en rød-hvid nationalkokarde. På billedet bærer soldaterne hvide ravndugsbukser til sommerbrug, men ellers bar de bukser af lyseblåt kirsej, som var en grovere type uldklæde. (Koloreret stik af Chr. V. Bruun, 1845. Forsvarets Bibliotek)

ten. For infanteriets vedkommende rød. Overkjolen udgik, og til vinterbrug fik soldaterne i stedet en feltkappe.

Funktionalitet

Når man taler om uniformering, spiller funktionalitet selvsagt en helt afgørende rolle. Funktionaliteten kan man opdele i to formål - et praktisk og et taktisk.⁴⁰

Det praktiske formål var at beskytte soldaten mod vejrliget, først og fremmest kulde. Derudover beskyttede uniformen mod våbnene og lædertøjets gnubben samt mod grene og torne i terrænet. Uniformen ydede derimod ingen beskyttelse mod fjendens våben.

På hovedet bar soldaten en filthat, der mindskede varmetab, og som om sommeren gav skygge for solen. Kjolen, bukserne og camisollen var af uldklæde, som værnede mod kulden. Som skildvagt i vintervej kunne soldaten desuden iføre sig en tung vagtkappe med tilhørende vagtvanter. Omvendt var det muligt at optræde i en lettere påklædning på varme sommerdage. Den enkelte regimentschef kunne således tillade, at folkene aflagde kjolen og kun gik rundt i camisollen. Fårets uld indeholder fra naturens side det vandskyende stof lanolin, og denne

⁴⁰ Dette afsnit er baseret på Petersen (2014), p. 19.

effekt blev til dels bevaret i uniformerne, selvom en del af lanolinen blev vasket ud under valkningen af klædet. Desuden aftog den vandskyende effekt over tid.

Fodtøjet var af læder, der var relativt vandafvisende, hvis det blev fedtet regelmæssigt ind. Med indførelsen af voksede støvletter i 1730'erne fik man yderligere beskyttelse mod væde og snavs.

Efter midten af 1700-tallet blev kjolerne mere og mere kropsnære, og snittet ændrede sig således, at de kun kunne hægtes sammen øverst på brystet. Øjensynlig var denne udvikling udtryk for modetendenser, men sparehensyn, hvor materialeforbruget mindskedes, kan ikke udelukkes. Resultatet var, at uniformens funktionalitet blev reduceret, og at soldaterne fik sværere ved at holde varmen. I 1776 kom der imidlertid en reaktion i form af en kongelig kabinetsordre der fastslog, at "... *de snevre og enge Klæder, som ere Hans Maj. en Afskye, efterhaanden skal rettes.*"⁴¹ De stive lærredsstøvletter blev samtidig erstattet af bløde klædestøvletter, og soldaterne fik dermed en mere komfortabel uniform.

Det taktiske formål bestod i genkendelsen, hvilket var en afgørende funktionalitet. Først og fremmest gjaldt det om at kunne skelne ven fra fjende på slagmarken.⁴² I kamp havde hærføreren og de enkelte chefer brug for at kunne identificere egne tropper, og den enkelte soldat havde behov for at kunne kende sine egne kammerater og eventuelt allierede. Det var også vigtigt at kunne genkende officerer og underofficerer, så man vidste, hvem man skulle adlyde. I daglig tjeneste, og ikke mindst i kamp, var det en stor fordel, at man kunne identificere folk – deres rang, funktion og afdeling – uden først at skulle indlede en dialog.

At kunne kende ven fra fjende var et reelt problem. Som eksempel kan nævnes to episoder fra februar 1709, hvor den danske hær førte felttog i Skåne. Sjællandske Nationale Dragonregiment havde således blå uniformskjoler, som let kunne forveksles med den svenske hærs uniformer. Først overraskede de danske dragoner en svensk forpost, som blev hugget ned, da de først anede uråd for sent. To uger senere var det en anden dansk afdeling som blev overrumplet af fjendens kavaleri, idet de troede, at det var bemeldte dragonregiment, som kom imod dem. Problemet blev løst, da den kraprøde kjolefarve blev gjort gældende for hele hæren i oktober 1711. Om de to begivenheder med dragonerne ligefrem var den udløsende faktor, fremgik ikke af den kongelige ordre, men det er nærliggende at forestille sig. Bestemmelserne er oftest meget kortfattede og redegør ikke nærmere for de bagvedliggende bevæggrunde. Dette gælder ikke blot spørgsmålet om farvevalg og genkendelse på slagmarken, men også de øvrige funktionelle formål. For en senere betragter virker alle formålene rationelle og naturlige, men

---

41 Kabinetsordre af 31.7.1776.

42 Dette havde tidligere været et stort problem. Weissbrich, Thomas, „Des Kriegers neue Kleider. Zur Uniformierung der Armeen im späten 17. Jahrhundert“, Theilig, Stephan (red.), *Historische Konzeptionen von Körperlichkeit. Interdisziplinäre Zugänge zu Transformierungsprozessen in der Geschichte* (Kulturen-Kommunikation-Kontakte 5. Berlin. 2011), p. 87.

i de samtidige bestemmelser leder man stort set forgæves efter argumenter og overvejelser.

Et andet aspekt af genkendelsen, eller identifikationen, gjaldt soldaternes rolle som myndighedspersoner. I det daglige liv i garnisonsbyerne, hvor soldaterne stod vagt ved byportene og kontrollerede alle indrejsende, var det vigtigt at give dem den fornødne autoritet. Som uniformerede var de kongens repræsentanter, som man burde vise respekt og lydighed. Ingen skulle kunne undskylde sig med, at de ikke vidste, hvem de stod over for.

Genkendelsen havde også betydning for opretholdelsen af disciplin, ikke mindst i den hvervede hærs tid. De tvungne uniformer forhindrede og besværliggjorde således desertion. Det første, der skete, når en karl blev hvervet, var, at han iklædtes uniform, og at han måtte bortsælge sine civile klæder. Soldaterne måtte ikke bevæge sig uden for deres garnison uden et gyldigt pas, og med deres uniformer var de let genkendelige. Hvis man studerer krigsretssager over desertører fra 1700-tallet, vil man næsten altid se, at det første, de gjorde, var at stjæle eller købe civile klæder, hvormed de kunne camouflere deres identitet.

Et sidste, men også betydningsfuldt taktisk formål, var at skabe korpsånd – esprit de corps. Soldaterne kom oftest fra forskellige regioner, ja sågar forskellige lande, og at skabe fællesskab og sammenhold var derfor et vigtigt forhold, som uniformerne kunne bidrage til. Stod man over for en fjende på slagmarken, gav det mod at vide, at man var flere. Omvendt kunne det virke afskrækkende at stå over for en veluniformeret fjende, idet det signalerede materielt overskud, sammenhold, stærk organisation og disciplin.

Magtstat og regulering

Som beskrevet i ovenstående afsnit om den historiske udvikling fastsatte kongen/staten først sammenhængende bestemmelser om de forskellige regiments farver under Skånske Krig. Herefter fulgte en stadig strøm af bestemmelser, som efterhånden medførte, at alle dele af uniformerne var centralt regulerede. Ikke blot med hensyn til farver, men også snit og materialer.

Reguleringen gjaldt i første omgang mandskabet, og det varede relativt længe, inden den også omfattede officererne. Officersstanden var i væsentligt omfang rekrutteret blandt adelen, ikke mindst de højere embeder, og et indgreb i deres påklædning blev tilsyneladende anset for at være upassende for begge parter. Der kendes således ingen bestemmelser om officerernes uniformer førend 1707, hvor det blev fastsat, at de fremover skulle bære samme uniformer som mandskabet, dog med ærmeopslag af det finere fløjl.⁴³ Indtil da havde officererne så vidt vides båret ens uniformer inden for det enkelte regiment, men ofte i modsatte farver af mandskabet. Snittet var antagelig forskelligt fra regiment til regiment, og formentlig også fra mandskabets, ligesom kjolerne desuden var udsmykket med

---

43 Kgl. resolution nr. 62 af 22.3.1707.

guld- eller sølvtrusser i varierende omfang. Bestemmelsen, som nu voldsomt regulerede officerernes uniform, indeholdt ingen begrundelser eller argumentation for ændringen. Når man tager officerernes hidtidige frie forhold i betragtning, må denne indskrænkning have afstedkommet utilfredshed, selvom den umiddelbart ikke kan dokumenteres. Adelig modvilje mod at underkaste sig kongen gennem uniformering var langtfra et dansk fænomen, men udbredt i den europæiske kulturkreds.⁴⁴

Officererne var selvbeklædere, hvilket indebar, at de af deres løn selv skulle betale for den skræddersyede uniform. Ændringer og kostbare detaljer var derfor ikke altid velkomne. Dette gjaldt ikke mindst for de laveste officersgrader, de såkaldte subalterne officerer (fenrik, sekondløjtnant, premierløjtnant og kaptajn). Deres lønninger var så tilpas lave, at de fine uniformer kunne være en stor økonomisk belastning.

Nicolaj Tidemand blev subaltern officer 1782, og som de fleste unge officerer var han økonomisk stærkt presset af de stadige uniformsforandringer. Omkring 1816-18 skrev han fordømmende om fænomenet i sine erindringer: ”*Om disse unyttige Udgifter, som man paalagde Officererne, endda havde været i den gode Smags Interesse, saa havde dog den forfængelige Ungdom maaske deri fundet en Erstatning for Mangelen af Livets Nødvendigheder; men som oftest vare Uniformsforandringerne ligesaa smagløse som uhensigtsmæssige og havde ikke anden virkning end Gjæld, Nederdrægtigheder og stum Fortvivlelse.*”⁴⁵

En tilsvarende fordømmelse findes i Johan Bülow's memoirer. I forbindelse med genindførelsen af epauletter i 1816 skrev han således: ”*De Militaire forestaar atter en Forandring; indtil Majoren skal de have Epauletter af støbt Sølv. De evige Forandringer, hvor ere de ikke skadelige og tildeels latterlige, og hvem falder det tilbage paa?*”⁴⁶

Indførelsen af mere ensartede og mindre kostbare uniformer fra 1707 er derfor måske ligefrem blevet hilst velkommen af en del subalterne officerer.

De sidste, der blev omfattet af den statslige regulering af påklædningen, var officerer af generalsklassen (generalmajor, generalløjtnant og general), der ofte går under fællesbetegnelsen generaler. Denne gruppe kom fra samfundets absolutte elite, og at påtvinge dem kongens liberi blev længe anset for utilstedeligt af begge parter. Den ældst kendte bestemmelse er fra 1737, hvor kongen godkendte en uniform for alle hærens generaler, som var standsmæssigt udsmykket med galoner og broderier.⁴⁷ Indtil da formodes generaler at have båret selvkomponerede uniformer. I enkelte tilfælde kan de måske tænkes at have båret officersuniform, for den afdeling de eventuelt var chef for, men herom haves heller ikke sikre vid-

44 Weissbrich (2011), p. 97; Joseph & Alex (1972), p. 728; Joseph (1986), pp. 92-94.

45 Anker, C.J. (udg.), *Oberst Nicolaj Tidemands Optegnelser om sit Liv og sin Samtid i Norge og Danmark 1766-1828* (Christiania 1881), p. 25.

46 Clausen, Julius & P. Fr. Rist (udg.), ”Fra Hoffet og Byen. Stemninger og Tilstande 1793-1822”, *Breve til Joh. Bülow til Sanderumgaard. Memoirer og Breve III* (Kbh. 1966), p. 238.

47 Reskript af 29.4.1737.

nesbyrd. Fra perioden før 1737 kendes enkelte portrætter af generaler i forskellige røde kjoler, men som sagt kendes ingen bestemmelser om reglementerede uniformer.

Hærens spillemænd og musikere var som udgangspunkt munderet som henholdsvis menige og underofficerer. De enkelte regimentschefer kunne dog selv bestemme (og betale) udsmykningen af deres kjoler med tresser. Dette privilegium fortsatte til 1785, hvor der fastsattes fælles regler for udsmykningen. Efter Englandskrigene blev tøjlerne dog sluppet, og regimentscheferne fik frem til 1842 igen lov til at bestemme udsmykningen.⁴⁸ Dette var den sidste rest af indflydelse, som cheferne havde på deres folks uniformer.

De mange uniformsbestemmelser vidner om en stigende disciplinering af individet, hvor selvstændigheden gradvist blev indskrænket. Dette kom også til udtryk i, hvornår der skulle bæres uniform. I det første trykte uniformsreglement fra 1701 hed det, at når soldaten fik ny uniform, måtte han beholde den gamle til ejendom.⁴⁹ Han måtte anvende den uden for tjenesten og ligefrem sælge den. Dette kan syntes paradoksalt, idet man så kunne se civile gå rundt i gamle soldateruniformer. Bestemmelser om, at uniformen i givet fald skulle fratages sit militære præg, inden den blev solgt, kendes imidlertid ikke.

En del af soldaterne fik regelmæssigt orlov, hvor de som såkaldte frifolk måtte ernære sig ved civilt arbejde. Men hvad skulle de da bære af påklædning? Reglementet fra 1701 nævnte blot, at de måtte bruge den gamle uniform, ikke at de skulle. Vi skal helt frem til 1740, før der med sikkerhed foreligger en bestemmelse, som også påbød brug af uniform uden for tjenesten. Det hed således, at soldaterne skulle beholde deres gamle mundering og anvende den, når de udførte kommanderet arbejde eller eget arbejde. Den nye mundering skulle anvendes til vagttjeneste og al anden tjeneste under gevær.⁵⁰ At fuldstændig uniformstvang først blev indført så relativt sent, kan undre, ikke mindst når man tager i betragtning, at et påbud indførtes for officerer allerede i 1731. Da bestemtes, at officerer herefter bestandig skulle bære uniform. Indtil udgangen af 1733 måtte de dog fortsat bære civile klæder uden for tjenesten.⁵¹ Uniformspåbuddet blev lempet i 1745, da det blev tilladt officerer at bære civile klæder uden for tjenesten.⁵² Tilladelsen var dog kortvarig, for allerede i 1749 blev den inddraget.⁵³ Herefter måtte officerer kun bære civile klæder på udlandsrejser. Nogle officerer formåede at have et civilt erhverv ved siden af, og i 1812 blev det dem tilladt at bære civile

---

48 Parolbefaling af 3.3.1817.

49 Ordonnance af 14.6.1701, stk. 4.

50 Kgl. resolution nr. 185 af 19.12.1740. Gentaget ved resolution nr. 166 af 5.7.1745, stk. 4.

51 Forordning af 31.10.1731.

52 Krigskancelli skr. af 8.6.1745.

53 Krigskancelli skr. af 29.11.1749.

klæder uden for den militære tjeneste.⁵⁴ Denne bestemmelse stod ved magt resten af perioden.

Som middel til integrering og socialdisciplinering af individer og grupperinger tjente uniformeringen en vigtig rolle. I hvilket omfang dette var udtryk for en bevidst politik fra statens side, har det dog ikke været muligt af afklare. Under mit arbejde med kilderne er jeg således ikke stødt på udsagn, som indikerer sådanne bestræbelser. Uanset hvad nedbrød uniformeringen i betydeligt omfang forskelle, både socioøkonomiske, faglige og religiøse, ligesom det virkede som en integrerende faktor i en sprogligt og kulturelt sammensat nation. Nok var der betydelige standsforskelle, som uniformerne var med til at fastholde, hvilket vi vender tilbage til i næste afsnit, men for den store masse af soldater blev eventuelle forskelle nedbrudt. Uanset hvor man kom fra, var man nu ens klædt og underlagt de samme regler. Om man kom fra land eller by, om man før havde været bondekarl eller håndværker, om man var tysksproget holstener eller thybo, så var disse forskelle nu usynlige udadtil, hvilket gav dem mulighed for at møde hinanden og andre samfundsborgere på et fælles og anonymt grundlag. At der så kunne være et generelt modsætningsforhold mellem civile og militære, og at deres baggrund nemt blev tydelig, når de åbnede munden, er en anden sag.

Repræsentation

Uniformer kan opfattes som repræsentation, ikke blot for den enkelte bruger, men også for den militære afdeling, for en bestemt personelgruppe og for kongen. Uniformen kan således repræsentere nogle ønsker og en vilje, og bevidst eller ubevidst kommer den til at markere en afgrænsning i forhold til andre grupper. Uniformen repræsenterer et budskab, og tolkningen heraf kan være forskellig fra modtager til modtager, altså den, der står over for de(n) uniformerede.⁵⁵

I kongemagtens tilfælde udtrykte uniformeringen et ønske om prestige. Kongens anseelse – hans estime – blandt fyrstekollegaer, hjemlig adel, borgere og militære kom blandt andet til udtryk gennem hærens ydre fremtoning. Udenlandske gesandter og fremmede officerer blev normalt inviteret med til de store årlige øvelser, herunder til den store afsluttende parade, kongerevuen. Formålet med dette var selvfølgelig ikke blot at imponere med pragt, men også at afskrække. Netop kongerevuen var højdepunktet af enevældens militære selviscenesættelse, og det var da også ved denne parade, at nye uniformer normalt blev taget i brug.

Officererne blev rekrutteret blandt samfundets overklasse, og deres uniformer måtte naturligvis afspejle deres sociale status.⁵⁶ Selvom deres uniformer i snit lig-

---

54 Parolbefaling af 1.8.1812. En tilsvarende tilladelse blev givet underofficerer ved parolbefaling af 25.7.1836.

55 Winkel (2011), pp. 127-145.

56 Om den adelige selvrepræsentation se f.eks. Henningsen, Peter: Den bestandige maskerade. Standssamfund, rangsamfund og det 18. århundredes honnøtte kultur. *Historisk Tidsskrift* Bd. 101, 2. hæfte, 2001, pp. 313-344.

nede mandskabets, var de dog skræddersyede og fremstillet af langt finere og mere kostbare materialer. Derudover var de gennem store dele af perioden besat med guld- og sølvtresser samt guld- og sølvbroderier. Netop guldet og sølvet var en afgørende markør, hvor mandskabet måtte nøjes med tresser af uld. Derudover var officererne i perioder kendetegnet ved at bære felttegn og skærf i de oldenborgske farver, hvilket signalerede tilhørsforhold til en privilegeret gruppe. Når de førte kommando, bar de indtil 1788 tillige en ringkrave, som var et nærmest skjoldformet, forgyldt skilt øverst på brystet. Ringkraven kan opfattes som et relikv fra tidligere tiders harnisker, og den signalerede som sådan ridderlighed. Disse kendetegn var tydelige symboler, som viste tilhørsforhold til officersstanden. Men officererne adskilte sig også ved deres bevæbning. De bar grundlæggende sidevåben som mandskabet, om end i varierende modeller og af langt finere udførelse. Forskellen var deres manglende bevæbning med skydevåben. Kavaleriofficerer havde ganske vist pistoler som deres folk, men ingen karabin, og ved infanteriet bar officerer slet ikke skydevåben.⁵⁷ I stedet bar de et stagevåben som kommandotegn, både til parader og på slagmarken.⁵⁸

Blandt officererne fandtes en anden social markør, hesten. Stabsofficerer havde således ret og pligt til at holde hest, som anvendtes både til parader og i felten. At være bereden var således et særligt privilegium for stabsofficerer uden for kavaleriet, mens de subalterne officerer måtte færdes til fods. Valget af hest med tilhørende seletøj var ikke ligegyldigt, og såfremt pengepungen tillod det, havde man virkelig mulighed for at fremstå elegant og signalere klasse. Eller, for at bruge den franske sociolog Pierre Bourdieus begreber, kunne officererne gennem investering i en smuk uniform og hest omsætte deres økonomiske kapital til social kapital og højne deres anseelse.⁵⁹

Kongemagtens ønske om at skabe en smuk, præsentabel idealhær gav sig også udslag i bestemmelser om soldaternes kropslige fremtoning. Det var ikke nok at skabe ensartethed i påklædningen, men også i resten af soldatens ydre. Denne kropslige disciplinering har især den tyske forskning haft meget fokus på.⁶⁰ Hververne måtte kun antage folk over en given minimumshøjde og uden fysiske skavanker, men dette var begrundet i taktiske behov. Hvis soldaten skulle kunne stå op og genlade sin forladermusket, krævede det ganske enkelt en vis højde, lige-

57 En enkelt undtagelse var Grenaderkorpset, der eksisterede 1701-63.

58 Stagevåbenet var oprindeligt en pike, og fra 1735 en såkaldt espointon med bredt blad og parerstang. Espointonen blev afskaffet i 1784, hvorefter officererne kun bar sidevåben. Sidevåbenet var i form af en kårde indtil 1789/90, hvorefter de bar sabel frem til 1837, hvor kårde genindførtes.

59 Bourdieu, Pierre, "The Forms of Capital", Richardson, John (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (London 1986), pp. 241-258.

60 Wiggerich, Sandro, „Der Körper als Uniform. Die Normierung der soldatischen Haartracht in Preussen und in der Bundesrepublik“, Wiggerich & Kensy (2011), pp. 161-184; Mentges, Gabriele & Birgit Reinhard (red.) *Schönheit der Uniformität. Körper, Kleidung, Medien* (Frankfurt am Main 2005); Weissbrich (2011), pp. 85-107; Dinges, Martin, „Soldatenkörper in der Frühen Neuzeit“, Dülmen, Richard von (red.), *Körper-Geschichten* (Studien zur historischen Kulturforschung V, 1996), pp. 71-98.

som han selvsagt ikke kunne være blind, døv eller halt. Han skulle ligeledes have tænder i munden for at kunne bide papirspidsen af krudtladningen, når musketten skulle lades. Men der haves også andre eksempler på ønsket om, at soldaterne skulle fremvise en mere perfekt krop. Efter at støvletter var blevet indført i 1730'erne, blev det snart praksis, at soldater med mindre fyldige lægge, skulle bære falske lægge af filt, for at støvletterne blev udfyldt i den eftertragtede form. Det stive og oppudsede mistede dog nogle årtier senere sin popularitet. Da det i 1776 bestemtes, at kjolerne skulle kunne lukkes rigtigt fortil, blev de falske lægge samtidig afskaffet.⁶¹

I det store infanterireglement fra 1747 hed det eksempelvis, at nye rekrutter ikke måtte have legemlige skavanker, de skulle derimod være af god statur, rørige og have et smukt ydre.⁶² De højeste og flotteste folk blev håndplukket til garderegimenterne, som havde den daglige vagttjeneste på de kongelige slotte.

Men disciplineringen kom også til at gælde hår- og skægvekst. Fra slutningen af 1600-tallet skulle soldaterne bære deres lange hår samlet i nakken, gerne med en hårpung. Efter preussisk forbillede indførtes i 1730'erne den karakteristiske hårpisk, som var formet om et tykt stykke ståltråd og omviklet med sort hårbånd. Det førnævnte reglement fra 1747 bestemte, at sidehåret skulle være krøllet op i bukler over ørene, ligesom håret skulle være hvidpudret til parader. Buklerne blev afskaffet i 1788, og nogenlunde samtidig ophørte pudringen.⁶³ Hårpisken blev afskaffet for mandskabet i 1803 og for officererne i 1806, hvorefter håret skulle bæres kortklippet resten af perioden.⁶⁴ Overskæg var det meste af perioden forbeholdt grenaderer, som var en særlig type menige soldater ved infanteriet. Hvis soldaten ikke havde tilstrækkelig naturlig skægvekst, eller hvis overskægget var blond, blev det, i hvert fald fra 1740'erne, påkrævet, at han malede et passende overskæg med en sværtet korkprop. Under Englandskrigen blev det praksis for regimentstambourer at bære fuldskæg, men nogen tilladelse fra centralt hold kendes ikke. En bestemmelse fra 1839 omtaler, at det er befålet, at mandskabet skal bære knebelsbarter, dvs. overskæg.⁶⁵ Den egentlige bestemmelse, som således pålagde alle soldater at bære overskæg, kendes imidlertid ikke. For officererne gjaldt også, at overskæg kun skulle bæres af dem, der var ansat ved et grenaderkompagni. I 1843 blev der imidlertid løstnet gevaldigt op, idet det nu blev tilladt alle officerer at anlægge skæg, ikke blot overskæg, men også fuldskæg.⁶⁶ Det hed sig dog, at det ikke måtte være ”*overvættets stort*”, og at eventuelt fipskæg ikke måtte rage ud over hagen. I dag ville vi nok betegne det som et veltrimmet

---

61 Kgl. resolution nr. 22 af 18.1.1776.

62 *Des Reglements für unsere Geworbene und National Infanterie. Dritter Theil. Von dem Soldaten überhaupt ...* (Kbh. 1747), p. 6.

63 Kgl. resolution nr. 463 af 19.9.1788.

64 Kgl. resolution nr. 337 af 15.7.1803 samt kronprinsens skrivelse af 25.2.1806.

65 Parolbefaling af 10.10.1839.

66 Kgl. resolution nr. 626 af 6.12.1843.

skæg. Fem år senere, i februar 1848, blev alle regler ophævet, og såvel mandskab som officerer måtte bære skæg, som de selv ønskede det.⁶⁷

Uanset om soldaterne deltog i en formel parade, eller de blot stod vagt, skulle de udstråle organisation, disciplin og autoritet. Denne ambition delte hele militærstanden i princippet med kongemagten. Når soldaterne til stadighed skulle bruge tid på at pudse fodtøj, lædertøj og våben, handlede det ikke blot om at øge disse genstandes levetid, men også om at fremstå udadledige. Man siger, at klæder skaber folk, og dette gælder også uniformer. En beskidt, krøllet og lappet uniform sender ganske enkelt et andet signal og indgyder ikke samme form for respekt. De amerikanske sociologer Nathan Joseph og Nicholas Alex betragter uniformen som et certifikat på legitimitet. Det uniformerede individ optræder på vegne af en gruppe, i dette tilfælde enheden eller hæren, og forventes at udtrykke gruppen: ”*The uniform is a symbolic statement that an individual will adhere to group norms and standardized roles and has mastered the essential group skills and values.*”⁶⁸ Uniformstvangen gjorde det næsten umuligt for individet at træde udenfor gruppen, hvilket ikke altid var i gruppens/hærens interesse. Når soldater f.eks. optrådte beruset, eller på nogen måde var ubehagelige i deres fritid, var det vanærende for hæren, eftersom det skete i uniform. Dette var et tilbagevendende problem for hærens repræsentation gennem det meste af perioden, i særdeleshed i de hvervede soldaters tid.

De enkelte regimentschefer havde længe meget stor indflydelse på deres officerers uniformer og kunne indføre udsmykning i form af tresser, galoner og broderier af guld og sølv. I 1723 blev dette privilegium dog inddraget, og regimentscheferne fik forbud mod at foretage ændringer i officerernes uniformer. Argumentet var, at det var alt for dyrt for især de yngre officerer. Der fastsattes derfor et prisloft for, hvad en officersuniform måtte koste.⁶⁹ Forbuddet blev gentaget nogle gange, men de enkelte chefer forsøgte jævnligt at fremhæve netop deres regiment gennem ekstra udsmykning, hvilket kongen undertiden bifaldt som en særlig gunstbevisning.⁷⁰

Indførelse af gradstegn i form af epauletter i 1802 skete efter fransk forbillede og medførte en synlig hierarkisk struktur. Hidtil havde alle officerer (undtagen generaler) været ens uniformeret inden for den enkelte afdeling, og man kunne som sådan ikke kende forskel på den yngste fenrik og obersten, der fungerede som regimentschef. Hvor det i hovedparten af 1700-tallet var ens (adelige) herkomst, der eventuelt sikrede en hurtig karriere op gennem de militære grader, blev det efterhånden ens faglige dygtighed, kombineret med anciennitet, der havde størst indflydelse. Indførelsen af egentlige gradstegn afspejler denne udvikling,

---

67 Kgl. resolution nr. 48 af 21.2.1848.

68 Joseph & Alex (1972), p. 723.

69 Kgl. resolution nr. 88 af 24.5.1723.

70 Forbud gentaget ved kgl. resolution nr. 69 af 5.5.1727 og forordning af 31.10.1731.

hvor antallet af stjerner på skulderen var vigtigere, end om man havde en passende social baggrund.⁷¹

Individualitet og selviscenesættelse

Ønsket om konformitet og uniformitet, og det uanset om det kom fra kongemagten, hæren eller den enkelte afdeling, handlede i høj grad om at kontrollere og disciplinere individet. Individet kunne på sin side ofte have fordele af uniformen. Indadtil i organisationen kunne det være i form af fællesskab og gruppetilhørsforhold, hvilket ikke mindst var vigtigt på slagmarken. Udadtil kunne det være i form af myndighed og tillid, når man som vagt stod over for borgerne. Uniformen kunne i den forbindelse også skabe tryk for individet, da den virkede anonymiserende. Trods sådanne fordele har de fleste mennesker omvendt et behov for indimellem at udtrykke deres individualitet, og det gjaldt også soldater og ikke mindst officerer, som prøvede at iscenesætte sig selv som andet og mere end del af en uniformeret masse.

Blandt officererne var det ikke ualmindeligt, at man forsøgte at omgå uniformsbestemmelsernes snærende bånd og udtrykke sig selv. Dette krævede naturligvis et vist økonomisk overskud, samt at ens regimentschef så gennem fingre med det. At være bedre klædt end chefen var måske ikke altid lige passende. Uniformspåbuddet, der indførtes i 1731, blev som nævnt tidligere lempet i 1745, da det blev tilladt officerer at bære grønne klæder uden for tjenesten. I bestemmelsen anvendtes betegnelsen grønne klæder som synonym med civile klæder, hvorfor det er nærliggende at forestille sig, at grøn var den dominerende modedefarve. Da tilladelsen i 1749 blev inddraget, blev det i samme forbindelse indskærpet, at officererne ikke måtte besætte deres kjoler med ekstra broderier eller tresser.⁷² Men dette kunne kun holde de pyntesyge tilbage en stund.

Fra 1761 kendes således en indskærpelse, hvori det hed, at kongen havde erfaret, at nogle officerer trods forbud optrådte i grønne frakker, samt bar hårpunge, røde hæle samt hatte, halsbånd og kårder efter nyeste franske mode. Dette skulle forhindres under trussel om arrest.⁷³ Fra 1805 kendes en anden påtale af officerernes påklædning. De blev da forbudt at bære pantalons (lange bukser), der nåede upassende højt op på brystet; meget korte veste; rabatter, der højst nåede halvt ned på livet, samt støvler, som gik op til knæene, og som havde foldede skafter.⁷⁴

Eksemplerne viser tydeligt, at simpel forfængelighed, kombineret med ønsket om at markere sig individuelt, trængte sig på og udfordrede den fra staten ønskede uniformitet.

---

71 Tilsvarende skete f.eks. også i Sachsen. Querengässer, Alexander, „Ein Status im Wandel. Was die Uniform über den Bedeutungswandel des adeligen Offiziers verrät – Am Beispiel Sachsens“, Wiggerich & Kensy (2011), pp. 153,159.

72 Kgl. resolution nr. 166 af 5.7.1745, pkt. 7.

73 Krigskancelli skr. af 29.8.1761.

74 Parolbefaling af 27.7.1805.

Selvom soldaterstanden ikke nød den højeste agtelse, så tilbød den alligevel et par trin op ad den sociale rangstige for mange. Erindringsmateriale fra menige og underofficerer er meget begrænset, og der kendes ingen udsagn fra menige om deres forhold til deres uniform. Derimod kendes to udsagn fra underofficerer, som desværre er næsten samtidige, men som til gengæld begge meget tydeligt udtrykker sociale ambitioner og uniformens betydning i så henseende.

Karl Wagner, der i 1783 var blevet hvervet til Holstenske (fra 1785 Viborgske) Regiment, blev i 1786 udnævnt til korporal. Årsagen til forfremmelsen var, at Wagner havde skrevet nogle vers i anledning af en fest, hvor dels kongens fødselsdag, dels regimentets navneskift og nye faner blev fejret. Som flere andre steder i sine erindringer omtaler Wagner sig selv i tredje person: *“Karl var ikke lidet stolt af sine nye Fortrin, nemlig Korporalstokken og Sølvepauletten, og han pyntede sig med stor Omhu, for at behage sig selv og andre. Han havde jo i halvtredje Aar staaet under den Stok, som han nu selv førte; derfor gjorde det saa godt at se sig hædret af Soldaterne, agtet af Borgerne og blive kaldt Monsieur Wagner af Officererne. For faa Dage siden havde baade Officerer, Underofficerer og Soldater sagt Han eller Du til ham, nu sagde de De.”*⁷⁵ At gå fra de meniges rækker til at blive underofficer var meget almindeligt, men ikke desto mindre indebar det et betydeligt spring både økonomisk og socialt. At gå fra underofficer til officer var derimod helt anderledes sjældent, med mindre man kom fra den rigtige familie. Officersstanden var et anderledes lukket selskab. Karl Wagner var dog en af de få heldige, og han endte ligefrem sine dage som oberst. I december 1788 blev han udnævnt til fenrik, den laveste officersgrad, og hans regimentschef sagde da til ham: *”Lad mig nu se, at De flittig besøger alle Selskaber i Byen [Viborg]; husk nu paa, at det ikke er andet, end hvad der tilkommer Dem, thi med Portepéen (Sabelkvasten, som alle Officererne bærer) har Kongen skænket Dem Adelskab. Mit Hus staar Dem til hver Tid aabent; om Søndagen gjør jeg, Stiftamtmanden og Biskoppen skiftevis Selskab: kom der, alle Officerer er velkomne, og der kan De altid danne Dem i Selskabslivet og lære fine Manerer.”*⁷⁶ Som det turde fremgå, indebar Wagners udnævnelse et betydeligt spring på den sociale rangstige.

Den anden underofficer var den 21-årige sergent Theodor Ulrich Nübling af Sjællandske Infanteriregiment, der i 1787 anskaffede sig en ny uniform. I sine erindringer, der blev nedtegnet 1811-13, huskede han det således:

”Min utrættelige flid littede min stilling lige så meget som den befæstede min anseelse ved regimentet, idet jeg anskaffede mig en helt ny uniform for egne penge og

---

75 Wagner, Ludvig (udg.), *Et Soldaterliv i forrige Aarhundrede* (Kolding 1880), p. 43. Korporalstokken var ikke blot et symbol for underofficersstanden. I den daglige tjeneste anvendtes den til at korrekte folkene med.

76 Wagner (1880), p. 59.

*desuden pyntede mig så meget, at jeg gjaldt for en af regimentets bedst udstyrede sergenter. Denne zirlighed faldt lige så vel i stabsofficerernes som i min piges smag.*⁷⁷

Begge eksempler viser, at forfængelighed og ambitioner ikke var forbeholdt officerer.

En bestemmelse fra 1817 påtalte, at mandskabet ved nogle regimenter bar deres nakkehår nedhængende over kraven på bondemanér.⁷⁸ Dette stred imod et godt militært udseende, og den emsige Frederik 6. følte sig kaldet til at skride ind. Tilsvarende blev det befalet, at pandehåret ikke måtte hænge ned foran øjnene. Om det halvlange hår var udtryk for en bevidst trods fra mandskabets side, som nu ikke længere bestod af hvervede soldater, men af udskrevne bønderkarle, eller om der blot var tale om simpelt sjusk, fremgik ikke.

Mange soldater valgte efter deres tjenestetid at bære deres gamle uniform eller dele heraf. Dette kunne naturligvis skyldes simpel sparsommelighed, men øjensynlig var det nok så meget udtryk for at fastholde den soldatermæssige identitet, de havde opnået gennem mangeårig tjeneste. Derudover kunne det signalere dyder som disciplin og pålidelighed, hvilket måske kunne gøre det lettere for dem at finde fodfæste på det civile arbejdsmarked. Eller, som den australske historiker Jennifer Craik har udtrykt det: *"The uniform was the visible lexicon of social characteristics, skills, attitudes and habits valued in civil society."*⁷⁹ I en dansk sammenhæng var denne effekt dog længe om at slå igennem. Først med kronprins Frederiks forkærlighed for militæret efter kuppet i 1784, og i særdeleshed under Englandskrigene, syntes soldaterstanden at opnå en sådan status, hvor uniformen forbindes med de ovennævnte attributter. Retten til at bære uniform efter tjeneestens ophør gjaldt i øvrigt kun dem, der var afskediget i nåde. Officerer afskediget i nåde måtte ligefrem også fortsat bære det statusgivende felttegn.

Ydre påvirkning

Udviklingen i hærens uniformer foregik ikke i et tomrum. Valget af snit og farver var dels påvirket af den civile mode, dels af uniformeringen ved de øvrige store militærmagter i Europa.

Fra midten af 1600-tallet var det Solkongen Ludvig 14.s franske hær, som var det store forbillede. Påvirkningen herfra gjaldt ikke bare uniformer, men de fleste militære aspekter.

Efter Store Nordiske Krig skiftede den danske hærs forbillede til Preussen, hvor Soldaterkongen Frederik Vilhelm 1. opbyggede en stor og velfungerende hær. Preussen var det store ideal i det næste halve århundrede, og alt lige fra tak-

---

77 Petersen, Karsten Skjold (udg.), *Otte år i Danmark. En hvervet tysk soldats erindringer 1783-1791* (Kbh. 2005), p. 89.

78 Parolbefaling af 29.9.1817.

79 Craik, Jennifer, *Uniforms exposed. From conformity to transgression* (Oxford 2005), p. 29.

tik til uniformer blev kopieret, ja selv kommandosproget i den danske hær var tysk i denne periode.

Den Svensk-Russiske Krig 1788-90, hvor Danmark var allieret med Rusland, medførte en kortvarig beundring for russiske uniformer. Hæren udskiftede således kjolerne med en skridtlang frakke, der benævntes trøje M/1789, og samtidig indførtes en særpræget grenaderhat, begge dele efter russisk forbillede. De karakteristiske trekantede hatte, som havde fulgt hæren i de sidste hundrede år, skulle ved samme uniformsreform erstattes af runde hatte.⁸⁰ De runde hatte var dog ikke et udtryk for russisk påvirkning, men snarere en tilnærmelse til den civile mode.

Med Revolutionskrigene skiftede idealet hurtigt til Frankrig, som var det store forbillede indtil Napoleonskrigene sluttede. Dette indebar f.eks., at knæbukserne blev erstattet af lange bukser.⁸¹ Både den trekantede hat og knæbukserne var i det revolutionære Frankrig symboler for l'ancien regime. Men trods den danske enevældes angst for franske tilstande afskaffedes de to beklædningsgenstande også i den danske hær. Den franske indflydelse fortsatte med indførelse af gradstegn i form af epauletter i 1802 og chakoter i 1808 – endnu et par franske låneord.

Det bør nævnes, at hærens uniformer havde mange ting til fælles med den civile mandsdragt i byerne. Især i begyndelsen af perioden havde uniformen med sin koftelignende kjole endnu et vist sammenfald med bøndernes klædedragt, men med indførelsen af surtouten, med kraftige læg i skøderne, fik hærens uniformer mest til fælles med den urbane klædedragt. Hærens uniformer bestod derefter, og indtil slutningen af 1700-tallet, af sorte ankelsko med vristspænder, knæbukser og strømper, kjole og underkjole af klæde, hvid skjorte samt trekantet hat af sort filt. Hærens uniformer fulgte til dels den generelle udvikling i den civile mode, hvor formen på ærmeopslag og kraver forandrede sig flere gange, ligesom kjolens snit og hattens form også gennemgik en stadig forandring. Uniformerne kom dog snart til at afvige fra den civile mandsdragt, dels med indførelsen af støvletter i 1730'erne, dels med rabatter foran på kjolebrystet i slutningen af 1750'erne. Med rabatterne var der skabt en distinkt detalje, som tydeligt afgrænsede hærens kjoler fra civile mandskjoler. Rabatterne bibeholdtes gennem resten af perioden, og da der i 1808 indførtes chakoter, fik infanteriet endvidere en særpræget hovedbeklædning, hvis lige ikke fandtes blandt civile.

---

80 Kgl. resolution nr. 137 af 27.2.1789.

81 Sommerbukser af hvidt lærred indførtes ved kgl. resolution nr. 537 af 16.12.1791, mens lange blå klædesbukser indførtes ved resolution af 8.6.1803.

Nationalitet

Et nærliggende spørgsmål, når man studerer hærens uniformer, er, hvornår nationale symboler begyndte at dukke op.⁸² I hvor høj grad er det sammenfaldende med den voksende nationalisme i de sidste årtier frem mod Første Slesvigske Krig og enevældens ophør?

Fra enevældens begyndelse var der ikke nogen antydning af danske nationale symboler i hærens uniformer. De såkaldte kongelige regiment (Livgarden til Hest og til Fods, Kongens og Dronningens Livregiment samt fra 1701 det fornemme garderegiment Grenaderkorpset) var iklædt røde uniformskjoler som tegn på deres særlige tilknytning til det kongelige hus. Fra 1711 blev den røde kjolefarve dog gjort gældende for hele hæren, og denne farve bibeholdtes indtil 1848, hvor der indførtes mørkeblå våbenfrakker. Tanken om at indføre mørkeblå uniformer var opstået allerede før den store reform af hæren i 1842. Christian 8. var dog ikke begejstret, og da man desuden havde store beholdninger af rødt klæde, blev tanken midlertidigt opgivet. Kronprins Frederik (7.) havde imidlertid været fortaler for den mørkeblå farve, og han iværksatte da også en større reform af hærens uniformering straks efter sin tronbestigelse.

De første eksempler på gennemgående symboler var indførelsen af felttegn og skærf for hærens officerer i henholdsvis 1731 og 1745.⁸³ Begge dele var i kongens heraldiske våbenfarver – de oldenborgske gul og rød. Anderledes forholdt det sig med hærens faner, hvor Christian 4. allerede i 1628 bestemte, at de skulle have et lille dannebrogsmærke i øverste stanghjørne.⁸⁴ Trods bestemmelsen var brugen dog ikke konsekvent, og særligt kavaleriet formåede at undslippe kravet.

Rød-hvide danske symboler ses først på hærens uniformer ganske sent. Tilsyneladende er det første eksempel en rund kokarde med hvid krans og rødt midterfelt på hovedbeklædningen for menige husarer, der indførtes under Englandskrigene. Den cylindriske hovedbeklædning, som benævntes schachtelhue, havde en sort sløjfekokarde, som man også tidligere havde haft på de trekantede hatte. Men derudover fik den en rund rød-hvid nationalkokarde, hvilket var noget helt nyt i dansk sammenhæng. Ved godkendelsen af den nye schachtelhue i 1802 hed det, at de meniges skulle være uden rund kokarde.⁸⁵ I Tøjhusmuseets samlinger findes imidlertid bevaret to sådanne menighuer, som ud fra et par andre detaljer kan dateres til 1813, og de er med den rød-hvide kokarde. Præcis hvornår nationalkokarden indførtes, er uklart, men det er muligt, at indførelsen skete ved oprettelsen af Sjællandske Husarkorps i november 1813. Korpset var en del af Auxiliærkorpset, som skulle bistå de franske tropper i Holsten. Husarerne

---

82 For en mere bred oversigt over nationale symboler se Adriansen, Inge, *Nationale symboler i det danske rige 1830-2000. Bind 1. Fra fyrstestat til nationalstat* (Kbh. 2003).

83 Forordning af 31.10.1731 og kgl. resolution nr. 165 af 3.11.1731 samt nr. 166 af 5.7.1745.

84 Kgl. befaling af 2.10.1628.

85 Kgl. resolution nr. 8 af 8.1.1802. I bestemmelsen betegnes kokarden som en sol eller rose, der for officerernes vedkommende skulle være af sølv.

skulle fungere som ordonnanser i en multinational styrke, og der kunne derfor godt være brug for et nationalt kendetegn. Allerede ved nymunderingen af hæren fra 1816 blev schachtelhuerne erstattet af chakoter, og disse var uden sådanne rød-hvide kokarder.

Næste gang der sås et tilsvarende nationalt symbol, var med godkendelsen af ny hovedbeklædning for de to lansenerregimenter i april 1833.⁸⁶ Hovedbeklædningen, der benævntes *czapka*, skulle på højre side have en rund rød-hvid kokarde, som husarernes schachtelhuer tidligere havde haft. Men allerede i februar 1834 godkendtes en ny kokarde, der skulle være rød med et kors af tin, ”*som er symbol paa Dannebrogsslaget, der stedse er og maa blive hver dansk kjær.*”⁸⁷ Dette er første gang en sådan åbenlys national tilkendegivelse ses.

Efter Frederik 6.s død nedsattes i 1840 en kommission, som skulle udarbejde forslag til en omfattende reform af hærens organisation, rekruttering, uniformer og faner. Resultatet af dette arbejde mundede ud i hærloven af 1842 samt godkendelsen af helt nye uniformer og faner. Denne gang blev der overalt indført danske nationale symboler. Til alle typer hovedbeklædning skulle der således bæres nationalkokarde, som bestod af et centralt, rundt, rødt felt omgivet af en hvid og dernæst en rød cirkel. En endnu mere tydeligt tegn på udviklingen var indførelsen af dannebrogssfaner i hele hæren.⁸⁸ Hidtil havde de enkelte afdelinger og underafdelinger haft faner med forskellige motiver, de fleste dog med et lille dannebrogsmærke i øverste stanghjørne. I modsætning til det egentlige Dannebrog fik hærens nye faner buede korsarme ligesom på Dannebrogordenen. I øverste stanghjørne fik fanerne kongens kronede navnechiffer, og i det nederste afdelingens nummer i romertal. Den pludselige og gennemførte indførelse af danske symboler kan næsten ikke ses som andet end en national demonstration og et modsvar på den voksende tyske nationalisme i hertugdømmet Holsten.

På dage før udbruddet af Første Slesvigske Krig godkendtes nye felthuer for hele hæren. De rød-hvide kokarder herpå skulle til overflod forsynes med små kors, af hvidt klæde for mandskabet og af sølv for officerer.⁸⁹ Disse kors forsvandt igen allerede i 1852, hvilket må opfattes som en nedtoning af den nationale symbolik.⁹⁰ Derimod bibeholdtes dannebrogssfanerne med de buede korsarme.

Ud over de rød-hvide kokarder, som associerede til Dannebrogssfarver, findes der et andet entydigt nationalt symbol, som undertiden dukkede op på hærens uniformer og udrustning: Danske Våben. Danske Våben var et heraldisk mærke for kongeriget Danmark bestående af tre løver og ni hjerter under kongekronen. I de samtidige kilder kan man undertiden opleve begrebsforvirring, idet betegnelsen Danske Våben anvendtes om det lille, tredelte rigsvåben, der også siden er

---

86 Kgl. resolution nr. 435 af 21.4.1833.

87 Kgl. resolution nr. 522 af 16.2.1834.

88 Petersen, Karsten Skjold, *Faner og estandarter i den danske hær* (Næstved 2016), pp. 53-61.

89 Kgl. resolution nr. 87 af 13.3.1848.

90 Kgl. resolution nr. 11 af 12.2.1852.

Soldater i den mørkeblå våbenfrakke M/1848, som indførtes ved udbruddet af Treårskrigen. Hermed forsvandt de traditionelle røde uniformer, som havde kendetegnet den danske hær siden begyndelsen af 1700-tallet. På den tilhørende lyseblå felthue skulle sidde en rød kokarde med hvidt kors. Dette markante nationale symbol blev dog afskaffet kort efter krigen. Drengen i midten af gruppen bærer svalereder på skuldrene, som var kendetegn for spillemænd. (Udsnit af stik efter tegning af F.C. Lund, ca. 1850)

blevet benævnt kabinetsvåbenet. De følgende eksempler er dog med sikkerhed det rigtige Danske Våben med løver og hjerter. I det store sammensatte rigsvåben havde Danske Våben sin plads i øverste venstre skjoldhjørne.

Danske Våben dukkede op sporadisk ved flere lejligheder. Allerede i 1700-tallet ses det på pistolhylsterkapper og skaberakker for nogle nationale rytterregimenter.⁹¹ I 1820'erne anskaffede officererne af Jyske Jægerkorps nye patrontaskebandolerer, og herpå sad et forsølvet skilt med Danske Våben. Hvert af infanteriregimenterne havde et jægerkompagni, de såkaldte regimentsjægere, og deres officerer fik i 1834 et tilsvarende bandolerskilt.⁹² I 1838 godkendtes en ny hjelm for menige af de to kyrasserregimenter. Midt fortil skulle der sidde et skjoldformet skilt med Danske Våben.⁹³ Den sidste forekomst er fra juli 1844, hvor der godkendtes en ny chakot for husarerne, som fortil fik et skjoldformet skilt med Danske Våben.⁹⁴ Som det fremgår, var brugen af Danske Våben dog anderledes tilfældig end den rød-hvide nationalkokarde.

91 Petersen (2014), pp. 171 og 174.

92 Kgl. resolution af 4.1.1834 og GKK skr. af 4.2.1834.

93 Kgl. resolution nr. 159 af 7.5.1838. Ved resolution nr. 165 af 23.9.1838 godkendtes en ny prøve, hvor kammen skulle være fastgjort med bolte og møtrikker og ikke med stifter som på prøven fra maj.

94 Kgl. resolution nr. 354 af 17.7.1844.

Opsamling

Udviklingen af den danske hærs uniformering er samtidig historien om kongemagtens stadigt voksende indflydelse – om hvordan den tiltog sig stadig større magt og ville bestemme stadig flere detaljer.

I begyndelsen af 1600-tallet havde kongen ikke stærke meninger om, hvordan hans krigsfolk skulle se ud. I slutningen af 1700-tallet var situationen en helt anden. Nu fandtes der ikke bare detaljerede regler for, hvordan alle – lige fra generalerne og ned til de menige – skulle se ud, staten havde også overtaget næsten al produktion af materialer og fremstilling af uniformer. Der forelå kongeligt godkendte prøver på alle uniformsdele, og selvom officererne stadig fik deres uniformer målsyet hos civile skræddere, skulle disse strengt følge prøverne.

Ensartetheden i uniformerne kom gradvist. Indledningsvis kom bestemmelser om, at mandskabet skulle have ens hatte og kjoler, senere skulle også bukser, underkjoler og halsklude være ens. Sluttelig fulgte skjorter, strømper og fodtøj ensretningen. Mandskabet var de første som blev underlagt stramme regler for påklædning, senere fulgte officererne og til sidst også generaler og militære musikere.

Uniformsbestemmelser fra perioden er stort set altid meget lakoniske. Kun i sjældne tilfælde ses argumentationer for en given forandring, og det kan derfor undertiden være vanskeligt at gennemskue, hvorfor forandringen kom netop da. Samlet kan man dog sige, at udviklingen i Danmark afspejlede en generel europæisk tendens, hvor oprettelse af stående – og uniformerede – hære var sammenfaldende med etableringen af enevældige magtstater.⁹⁵

Uniformeringen blev drevet frem af nogle ønsker om funktionalitet og repræsentation, men en forudsætning for, at uniformeringen vandt indpas, var, at det var teknisk muligt – at den industrielle kapacitet var tilstrækkeligt udviklet. Hæren kunne i princippet godt have klaret sig med importerede materialer, men hensynet til forsyningssikkerheden og handelsbalancen gjorde det nødvendigt at etablere en hjemlig industri. Ifølge tidens fremherskende økonomiske forståelse var det afgørende at stimulere og opbygge en national produktion, hvormed man kunne frigøre sig fra import.⁹⁶ Efter halvhjertede forsøg i 1680'erne lykkedes det efter Store Nordiske Krig at etablere en hjemlig industri, som snart kunne dække

---

95 Weissbrich (2011), pp. 89, 93-96.

96 Ved kgl. resolution nr. 175 af 17.11.1721 fik en del regimenter tilladelse til denne gang toldfrit at importere materialer til deres kommende uniformer. Men herefter skulle alle munderingssorter "tagis, og fra ingen fremmede Stæder forskrivis, hvorefter da ingen toldfrie Pas efterdags skal meddeelis." Et tydeligt eksempel på, at kongemagten ønskede at styrke økonomien og handelsbalancen, fremgår af kgl. resolution nr. 18 af 28.2.1821, hvor man prøvede at opdyrke den hjemlige lærredsindustri: "Da det er af Vigtighed af befordre Industrien i eget Land, da Undersaatterne derved gives Fortjeneste og Penge spares som ellers gaae ud af Landet, bør Man hvor mueligt er, stræbe at fremme slig Industrie og dertil hører blandt andre Ting, især Hør- og Hampelærreds Tilvirkning, som den største Deel af Almuen forfærdiger."

hærens behov for uniformsmaterialer. Uniformerne blev dog endnu i flere årtier syet ved regimenterne, men dette fik også en ende, da der i 1791 oprettedes en fælles skræddersal for hele hæren.⁹⁷

Uniformeringen medførte en afgrænsning udadtil i forhold den civile verden. Internt i hæren kunne uniformerne afgrænse de enkelte våbenarter og afdelinger, ligesom de inden for disse kunne afgrænse de forskellige tjenestegrader, dvs. en hierarkisk afgrænsning. Ingen var således i tvivl, om de stod over for en menig, en underofficer eller en officer. Derimod indførtes egentlige gradstegn, hvor man tydeligt kunne se forskel på de enkelte officersgrader, først i 1802. Nationale symboler indførtes ligeledes sent i den danske hær. Bortset fra enkelte tidlige forekomster var det først med den store hærreform af 1842, at der overalt indførtes dannebrogspaner samt nationalkokarder på hovedbeklædningerne.

Summary

Power, mechanisms and materiality. Uniforms of the Danish Army during Absolutism.

Recent research has given us adequate empiric data on how the army uniforms changed during the period of absolute reign in Denmark (1660-1849). This enables us to ask different questions to the matter and analyze changes in a sociological and cultural historical perspective. Initially this article gives a short overview of the physical changes, and analyzes different aspects of the functionality of uniforms, not least the ability to differ friend from foe. Henceforth the increasing regulation is described. Thus the rise of the power state reduced self-governing and individuality of all members of the army, first the rank-and-file, then the officers and finally even the generals. The next part deals with what sociologists describe as representation. Each group – ethnic, professional or social – will consciously or unconsciously have a tendency to represent themselves, for instance through clothing. Though uniforms seem to be very rigid and regulated, different groups still have some room for representation and examples of this are discussed. On a micro-level individuals or sub-groups often tried to stage themselves by interpreting or evading uniform regulations. This can be seen as simple acts of vanity but it might as well show ambitions to climb the social ladder through elegant appearance, of which examples are presented. The second last part gives an account of how external influences from both foreign military powers and civilian fashion affected the Danish army uniforms. Finally the article deals with the rise of national symbols, giving an account of how, when and where they appeared.

---

97 Petersen (2014), pp. 14-15. Se desuden Paludan, Charlotte, "The Gold House' Military broad-cloth manufacture in Copenhagen in the eighteenth century", *Textile History*, vol. 41, no. 1, supplement. 2010, pp. 31-48.